

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ Л. ФОЙЕРБАХА

Людвіг Фойєрбах відомий, перш за все, як представник класичного напрямку німецької філософії ХІХ ст. і критик ортодоксального християнства, проте, крім іншого, він залишив також цікаві роздуми стосовно свободи волі людини в її раціональному і почасти ірраціональному контекстах. Звичайно, ці роздуми з'явилися у конкретній соціокультурній ситуації Німеччини позаминулого століття, яка має свою, особливу специфіку, однак думки уславленого німецького філософа щодо цього питання є досить значущими і глибокими, вони не втратили своєї актуальності до сьогодні.

Коли кажуть про свободу волі, то зазвичай мають на увазі свободу вибору. І багато хто з дослідників вказує на те, що одним з найбільш вагомих аргументів на користь думки про існування свободи волі людини є те, що, на відміну від всіх інших живих істот, тільки вона здатна за своєю волею сама себе позбавити життя, здійснити самогубство. Проте, на думку Л. Фойєрбах, самогубство жодною мірою не є доказом свободи, воно швидше доводить протилежне. Дійсно, людина здатна абстрагуватися від багатьох речей у цьому світі, майже від усього. Але абстрагуватися від усього може тільки той, хто може зробити це без шкоди для свого існування. Той, хто разом з тим, від чого він абстрагується, відмовляється одночасно і від свого існування, за Фойєрбахом, констатує лише обмеженість своєї здатності абстракції. Воля, що знищує тіло, знищує і себе, фактично доводячи тим, що без тіла, без життя вона – ніщо. Здоровий глузд і загальна практика доводять, що не тіло людина має завдяки волі, а, навпаки, тільки завдяки своєму тілу та життю вона має волю [див. 1].

Фойєрбах виказує впевненість, що людина довела б свою свободу волі, у тому випадку, якби вона могла абстрагуватися і від смерті, могла не вмирати тоді, коли вона не хоче вмирати, коли смерть і безсмертя залежали б від неї самої. Оскільки це, не так, то самогубством людина довела б лише те, що цей так званий «вищий акт її свободи» не виходить за межі природної необхідності, що людина сама собі завдає те, що вона неминуче зазнавала б від природи. Це доводить, що її воля є, за словами Фойєрбаха, не оригінальним творцем, а тільки копіювальником природи, вона повністю у межах її законна [див. 1].

Рішення померти тільки тоді було б вільним, коди б існувала лише вільна, а не необхідна смерть. Можна впевнено сказати, що смерть тільки тоді б суперечила природі людини, якби вона жертвувала не смертним, а безсмертним життям. Самогубство таким чином не є аргументом на користь свободи волі.

Торкаючись поглядів Канта стосовно зазначеної проблеми Фойєрбах зазначав, що у існування свободи волі Кант поставив у залежність лише від часу; так як у часі кожен стан є нібито необхідним наслідком попереднього і

тому здатність до дії, обумовленої часом, визначається у своїх теперішніх проявах минулим, отже, в межах часу неможлива така здатність, яка породжувала б певний стан сама по собі, незалежно від попереднього, а такою здатністю і є свобода волі. Однак у, ми торкаємось того, що минуло, то тут бракує важливої речі, а саме: те, що минуло, не тримає більше нас у своєї владі.

Свобода полягає не в можливості розпочати, а у здатності закінчувати. Можливістю та умовою такої свободи є саме час. Почати мислити можна лише тоді, коли перестанеш робити щось інше; почати сумніватися – лише тоді, коли перестанеш вірити. Фойєрбах приводить відоме прислів'я: «нове кохання – нове життя». Але не може бути нового кохання, доки не минуло старе, доки час не розбив ланцюга, що приковував до минулого. Будь-яке бажання передбачає протилежне чи взагалі інше бажання. Людина хоче працювати після того, коли вона відпочила: вона хоче відпочивати після того, коли добре попрацювала тощо. Без цього попереднього “не” людина не має ані прагнення, ані підстави, ані приводу до бажання» [див. 1].

Свобода волі або, скоріше, те, що схиляє людей до прийняття цього концепту, на думку Фойєрбаха, ґрунтується лише на відмінностях між родом та його видами, чи індивідуумами. Іншими словами свобода ґрунтується на відмінності між безумовною сутністю людини, що не відрізняється від неї самої, необхідною спонукальною причиною, за допомогою якої людина хоче щось конкретне, і між замінюваною іншими спонукальними причинами і саме через це від людини відмінною, не необхідною, несуттєвою спонукальною причиною, або волею, за допомогою якої людина обирає який конкретний предмет [див. 1]. Заперечувати цю відмінність, зводити все до однієї лише необхідності – це велика помилка.

Людина взагалі почувається вільною у звичайному сенсі, за Фойєрбахом, тільки у незначних, індиферентних вчинках, але не в тих, де йдеться про її інтерес, її щастя, а особливо її буття чи небуття [див. 1]. Сумнів нерішучості вільний, але рішення є необхідним. Одне є трансцендентним, інше ж іманентне визначеної сутності чи характеру людини. Сумнів щодо того, чи повинна людина зробити щось чи протилежне, – це, так би мовити, прояв тимчасово втраченої і хибної сутності. Рішення до дії - це істинна сутність людини, що знову відновлена, незалежно від того, сталося це на щастя або чи на нещастя для людини. Жодна людська дія не відбувається з абсолютною необхідністю, бо між початком і кінцем, між думкою і дійсним наміром, навіть між рішенням і самою дією в людині може з'явитись незліченна кількість опосередкованих ланок. Однак якщо не звертати уваги на подібні обставини, то за даних конкретних умов, людина могла зважитись і вчинити тільки так, як вона зважилась і вчинила.

Будь яка людина змінюється, але змінюється, у межах тих кордонів, перейти за які не можна. Потрібно відрізняти такі кордони від довільних кордонів, які ставлять її чуттєвість чи зовнішні обставини. Люди у своїх судженнях про інших нерідко перетворюють умовне на безумовне, випадкове

- на необхідне, тимчасове - на постійне, а тому не дозволяють іншим перейти кордони, які вони одного разу вбили собі в голову, і залишають їх стояти нерухомо на тому ж самому місці, яке вони вважають важливим, наполягати на своїх помилках. У цьому полягає обмеженість і насправді відсутність свободи людини у її судженнях і у її діях. Кажуть, що «людина вільна», і з цим можна погодитись. Проте є невеличке уточнення: людина є вільною тільки тоді, коли вона не є невільною, не є рабом своїх забобонів.

Здатність людини до змін та розвитку поширюється не далі, ніж її свобода і навпаки. Зміни, що відбуваються в людині, так само як і її вільні вчинки, стосуються тільки тих меж, які обґрунтовують її як певну істоту. Те, що пов'язане з її родовою чи видовою визначеністю, з її характерною сутністю, людина не може здолати, не може з однаковим успіхом як робити, так і не робити. Вона має це робити. Де сутність людини, там, за Фойєрбахом, її межа, а там, де починається межа, там закінчується свобода вибору [див. 1].

Торкаючись проблеми співвідношення свободи волі і світового зла, Фойєрбах зазначає, що будь-яке зло, спонукає сприймати як причину цього зла злу волю чи злу істоту. Якщо є необхідна причина, є і дія - зло; але проти цієї необхідності повстає бажання свободи від зла. Тому встановлення вільної волі на вершині світу можна вважати розумним лише у тому випадку, коли свобода людини від будь якого зла закінчується, як і належить, переходом на позиції добра. Коли фізичне зло і перш за все смерть виявляються такими, що не є необхідними, а моральне зло не є наслідком необхідної підстави, і таким чином, остання основа зла дає людині свободу.

Проте, свобода від зла, – а лише у цьому підкреслює Фойєрбах, полягає справжня свобода, – не є безпосередньою якістю волі; вона обумовлена і опосередкована пізнанням та вживанням матеріальних і таких, що чуттєво сприймаються засобів [див. 1].

Свободу волі зазвичай ототожнюють зі свободою вибору. Не можна заперечувати, що людина у будь який час у будь якій ситуації може робити вільний вибір, але чи означає можливість такого вибору саме людську свободу у її багатоманітних сенсах, – це абсолютно неочевидно. Експерименти проведені в рамках сучасних нейронаук показали досить цікавий факт, що за декілька секунд до того, як людина робить будь який вибір, комп'ютерний томограф фіксує у мозку людини сплеск певної активності. Іншими словами, не людина свідомо робить вибір, а її мозок, активність якого через короткий проміжок часу сприймається свідомістю і людина вважає, що це вона, її Я, робить вибір. Причому, у експериментальній ситуації вибір проходить у відносно спокійних умовах. У реальних природних обставинах, коли вибір приходить робити у стресових ситуаціях, робити швидко, іноді миттєво, адже від цього залежить життя, свідомість просто не встигає реагувати, вибір здійснюється під впливом інших психічних факторів. Крім того, не можна заперечувати що, вибір здійснюють не тільки люди, але й інші тварини, і не тільки ті, кого вважають розвиненими, але досить прості. Скептики на це можуть сказати, що

тваринами керують інстинкти, а людина діє, спираючись на розум. Це так, але як люди так і тварини діють у ситуаціях, які постійно і іноді дуже стрімко змінюються. Якщо те, що ми називаємо інстинктом, допомагає тваринам робити вибір, і робити це безпомилково, (адже це допомогло багатьом тваринам вижити і успішно існувати мільйони, а то й десятки мільйонів років), то інстинкт не такий вже поганий інструмент вибору, на відміну від розуму, який постійно помиляється, кульгає, можна сказати на обидві ноги. Сьогодні вважається незаперечним фактом, що свідомість мають не тільки люди, але й інші тварини. Проте, дехто продовжує наполягати, що тільки людина має самосвідомість. На це питання також дає відповідь сучасна наука, а саме «дзеркальний тест», який доводить, що самосвідомість мають, не тільки люди, але й вищі примати, слони, дельфіни і навіть деякі найбільш розумні собаки. У підсумку, люди не є унікальними з точки зору здатності робити вибір, такий вибір постійно здійснюють інші тварини. Якщо це свідчить про наявність у тварин свободи, то це обмежена і досить ефемерна свобода.

Інша річ, свобода в її морально-правових контекстах. Моральні правила і юридичні закони, які існують у суспільстві, передбачають, що людину слід розглядати такою, що має свободу, а отже вона є підсудною, їй можна поставити вину і відповідальність.

Кант, а після нього Шопенгауер, відзначав Фойєрбах, для того, щоб поєднати визначеність і необхідність людських вчинків з тим, що ми відчуваємо себе відповідальними, вдалися до розрізнення між «емпіричним» і «умоглядним» характером людини, тобто, між явищем та сутністю, або річчю у собі. Відповідно до цього воля, що пов'язана законами досвіду, і причинністю, визначається необхідно; але воля у собі, тобто, надчуттєва і така, що перебуває поза часом і простором, є вільною і сама є джерелом емпіричного характеру, чи характеру, визначеного певним чином і може діяти не інакше, ніж вона діє. Проте така вільна воля, на думку Фойєрбаха, є лише порожньою тавтологією речі в собі [див. 1].

Якщо досвід не дає, як стверджував Кант, жодного доказу існування свободи, більше того, якщо він навіть не може дати докази цього існування, бо у досвіді все перебуває у необхідному зв'язку, то і свобода у такому разі, вказує Фойєрбах, є лише людською думкою, і до того ж думкою, яка не має ніякого зв'язку з рештою мислення, і, таким чином, цим штучним розрізненням стверджується лише те, що хоча, згідно з досвідом, ми й повинні відмовити людині у свободі, проте ми мислимо її вільною, щоб мати можливість пояснити відповідальність і вину. І з такою думкою можна повністю погодитись.

Можна виказувати сумніви в існуванні людської свободи, взагалі заперечувати її, проте не можна заперечувати існування людського суспільства як впорядкованої, гармонізованої структури, яка відрізняється певною стабільністю і хоча має внутрішні суперечності, але ці суперечності доводять лише те, що система перебуває у процесі розвитку. Саме на визнанні свободи і пов'язаної з нею відповідальності ґрунтується морально-

правова реальність сучасного цивілізованого суспільства, життя людей у соціумі взагалі.

Література

1. Feuerbach L. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie. Leipzig, Wigand, 1866. 293 s.
2. Feuerbach L. The Essence of Christianity. *Written: 1854*. Tr. Marian Evans. St. Mary's. 2nd edition, 1881, Oxford.
3. Feuerbach L. Principles of Philosophy of the Future. *Written: 1843*; Translated by Zawar Hanfi. Source: The Fiery Brook, 1972.

Михайло Бейлін, Юлія Семенова (Харків)

АЛЬТРУЇЗМ І ЕГОЇЗМ ЯК МАРКЕРИ ЕТИКИ ЛЮДВІГА ФЕЙЄРБАХА

Сьогодні, коли людина перебуває у фокусі інтересів сучасної філософської думки, теорія Людвіга Фейєрбаха, що характеризується справжньою любов'ю до людей, вірою в їхній розум, є як ніколи актуальною. Дослідження моралі, альтруїзму, егоїзму та соціальної солідарності актуальні у контексті вирішення проблем дегуманізації, насильства, дискримінації, наслідків екологічних лих. Альтруїзм і егоїзм, з одного боку, пов'язані з проблемами моралі, цінностей, соціальної солідарності, взаємодопомоги, кооперації, емпатії та благодійності, а з іншого, – з теоретико-методологічними підходами до неегоїстичної поведінки та альтруїстичних вчинків. У прикладному відношенні звернення до теми альтруїзму та егоїзму пов'язане зі спробою осмислення причин відтворення соціальних конфліктів, які в умовах сучасних глобалізаційних та технологічних ризиків набувають вагомого політичного, соціального та культурного значення. Альтруїзм є фундаментальною формою просоціальної поведінки людини і ключовим елементом соціальної солідарності в сучасних суспільствах [3]. Філософські погляди Л. Фейєрбаха стали завершальною ланкою для німецької філософської думки XIX ст. і моральної проблематики. Моральне життя проявилось як у природній здатності здійснювати розумний вибір щодо творення добра альтруїстом, так і у необхідності його активної потреби у здійсненні блага. Принаймні, філософія подає людину саме у такому образі – як суб'єкта моральності, котрий свідомо вибирає морально досконале і діє у відповідності до свого вибору.

У філософських традиціях осмислення добра, чеснот та моральності по-різному оцінюється функціональна роль цієї поведінкової настанови. Дискусії точаться щодо необхідності/надмірності альтруїзму в умовах